

”Må naturen tala för sig själv”

Beröringspunkter mellan natur och språk i finländsk efterkrigstida modernistisk lyrik

DEN SPRÅKLIGA VÄNDNING SOM ägde rum i filosofin i början på 1900-talet aktualiserade relationen mellan språk, människa och värld. I Finland syntes denna vändning tydligt i debatter och vägval på modernismens litterära fält efter andra världskriget då gamla antaganden och uppfattningar om samhället och världen, och människans plats i dem, blev föremål för omvärdering. I denna nya situation och stämning upplevdes också språket som föråldrat, problematiskt och rentav farligt. I språkdebatterna betonades språkets betydelse för människans sätt att uppfatta och konstruera världen, den potential till vilseledande av människan som följer av detta, människors läsning vid det fångelse språket och dess konventioner utgör samt språket som hinder för att omedelbart möta världen. Litteraturen fick en ansvarsfull position som budbärare för språkets nya riktning: det gamla språket skulle ersättas med ett nytt.¹

Moderniseringens och modernismens tid förde med sig förändringar också i människors relation till naturen. Samtidigt utmanades gamla former för naturskrivande, och man sökte ett sätt att lösa dualismen mellan natur och kultur genom att till exempel ingripa i sambanden mellan konst och natur. Man har i modernistisk litteratur sett både en dragning till naturen och en upplevelse av ett brott i samhörigheten med den, en distansering från naturen och en ångest

1. Se t.ex. Ken Hirschkop, *Linguistic Turns, 1890–1950. Writing on Language as Social Theory*, Oxford: Oxford University Press 2019; Lea Rojola, ”Kielten taistelu. Marja-Liisa Vartion *Tunteet* ja suomalainen modernismi”, Hanna Meretoja & Aino Mäkiä (toim.), *Romaanin historian ja teorian kytköksiä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013, s. 200–229.

som orsakas av dessa.² Tendenser som dessa, som framkommer allmänt också i modernistisk litteratur utanför Finland, förekommer i den finländska efterkrigstida modernismen. I denna artikel undersöker jag samband mellan natur och språk i svensk- och finskspråkig efterkrigstida modernistisk lyrik utgiven i Finland från slutet av 1940-talet till det tidiga 1960-talet.

Begreppet natur är ingalunda enkelt eller entydigt, och det kan syfta till exempel på en företeelses yttersta väsen, på en kraft som styr världen eller på den konkreta, materiella världen.³ Att undersöka vilken som helst av dessa vore relevant i en modernistisk kontext, men i denna studie begränsar jag min undersökning till fall där definitionen av naturen motsvarar det sistnämnda, eftersom sambanden mellan språk och natur i mitt material oftast gäller naturen ur denna synvinkel.

Karoliina Lummaa har konstaterat att förändringarna i den finländska lyrik- och natursynen framkom på 1950-talet men att de först utvecklades åtskilda från varandra. Under 1960–1970-talen började de blandas samman allt mer.⁴ I denna studie kartlägger jag beröringspunkter mellan natursyn och språkdebatt inom lyriken som de kom till uttryck redan under slutet på 1940-talet och på 1950-talet. Dessa hör till bakgrundsfaktorerna för senare samband mellan lyrik- och natursyn. I den efterkrigstida modernistiska lyriken kan man se just en språklig brytningstid sida vid sida med en relation till naturen som hamnat i kris, och dessa kriser flätas samman: den modernistiska individen söker äkthet, naturlighet och urkraft i såväl sig själv som i språket och relationen till omgivningen. Naturen har då ofta rollen som en oförstörd förebild medan människan med sitt språk och sina konventioner positioneras som en från naturen distanserad, fallen gestalt som borde vända blicken mot naturen, återvända till sitt ursprung och bryta sig loss från rutinens bojar.

2. Elizabeth Black, *The Nature of Modernism. Ecocritical Approaches to the Poetry of Edward Thomas, T.S. Eliot, Edith Sitwell and Charlotte Mew*, Abingdon: Routledge 2018, s. 1–2.

3. Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki, ”Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen”, Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki (toim.), *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008, s. 7–28.

4. Karoliina Lummaa, *Poliittinen siivekäs. Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa*, Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 102, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2010, s. 11.

Upplevelsen av distansering från naturen har kopplats till den upplevelse av rotlöshet som förekommer i en efterkrigstida, urban och modern kontext. På motsvarande sätt har dragningen till naturen ansetts ha sitt ursprung i en krisartad relation till urbanisering, modernisering och förändringar mellan olika generationers sätt att leva, i ett behov att ompröva värderingar efter kriget, romantikens efterdyningar eller naturskildringens litterära traditioner.⁵ Man kan också se reflektion, ifrågasättande och behov av omvärdering – något som är starkt kopplat till modernismen – som bakgrund till hur och varför naturen behandlas, skildras och används i modernisternas texter.

I samband med 1950-talets finlandssvenska modernistiska lyrik har naturen lyfts fram som ett centralt element och tema.⁶ När man definierat finskspråkig efterkrigstida modernistisk lyrik har tyngdpunkten ofta legat på andra drag, till exempel just språket, men närmare undersökning visar att naturen är starkt närvarande också i finskspråkig lyrik. Naturens ställning i finskspråkig modernistisk litteratur har dock ännu inte varit föremål för särskilt mycket forskning, och det har inte heller producerats omfattande forskning om natursyner i modernistisk litteratur publicerad i Finland. Trots att forskningen om modernistisk litteratur i allmänhet länge belastades av att naturen hamnade i marginalen då man undersökte modernistiska drag och uttrycksätt⁷ har den ekokritiska forskningen fört med sig ett växande intresse även för relationen mellan modernism och natur. Också behovet att ytterligare fördjupa resonemangen om relationen mellan natur och språk har lyfts fram.⁸

Som bakgrund till denna undersökning av de samband mellan

5. Se t.ex. Black, *The Nature of Modernism*, s. 3; Tuula Hökkä, ”Modernismi: uusi alku – vanhan valtaus”, Pertti Lassila (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999, s. 68–89; Pertti Karkama, *Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1994; Pertti Lassila, *Metsän autuus. Luonto suomalaisessa kirjallisuudessa 1700–1950*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011.
6. Michel Ekman, ”Poesin från trettioal till femtioal”, Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2000, s. 144–151.
7. Black, *The Nature of Modernism*, s. 2.
8. Scott Knickerbocker, *Ecopoetics. The Language of Nature, the Nature of Language*, Amherst, Boston: University of Massachusetts Press 2012, s. 8.

språk och natur som framkommer i dikterna har jag gått igenom ett material på drygt hundratrettio diktsamlingar av författare som räknas som modernister.⁹ Ur detta material har jag valt ut och analyserat texter och textpartier där samband mellan språk och natur behandlas på innehållslig nivå, och bland dessa har jag för denna artikel valt ut representativa exempel för att åskådliggöra allmänna iakttagelser om sambanden mellan språk och natur i mitt material. Resonemang där natur och språk förenas förekommer i en stor del av diktsamlingarna – rikligare i en del och mera sparsamt i andra, men ändå så att denna tematik framträder som en tydlig gemensam diskussion för de flesta diktsamlingarna. Infallsvinkeln varierar dock såväl mellan samlingarna som inom dem, och relationerna mellan natur och språk är mångsidiga i mitt material, liksom också naturens roll i periodens språkdebatt och språkets roll i tidens resonemang om naturen. Det är också värt att notera att bara en del av periodens rikliga språkdebatt gäller naturen och bara en del av den litterära diskussionen om relationen till naturen gäller språket. I denna helhet, som förgrenar sig i många riktningar, kommer jag först att behandla problematiseringen av språket och sökandet efter lösningar i naturen, därefter de faror språket orsakar för människans relation till naturen, sedan naturens position som en språklig aktör och slutligen de alternativ naturen erbjuder språket i resonemang om och reparation av relationerna mellan människan och världen.

EN MÅNGSTÄMMIG NATUR- OCH SPRÅKDEBATT

Under den efterkrigstida modernismens tid var litteraturdebatten livlig i finländska dagstidningar och tidskrifter, men debatten nådde

9. Att klassificera en författare som modernist eller ett verk som modernistiskt är naturligtvis ingen okomplicerad eller entydig uppgift. I denna artikel har jag stött mig på kategoriseringar som förekommer i litteraturhistoriska översikter. Se Michel Ekman (red.), *Finlands svenska litteratur 1900–2012*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2014; Matti Kuusi, Sirkka Kurki-Suonio & Simo Konsala (toim.), *Suomen kirjallisuus VI. Otto Mannisesta Pentti Saarikoskeen*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1967; Kai Laitinen, *Suomen kirjallisuuden historia*, Helsinki: Otava 1997 [1981]; Pertti Lassila (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999; Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen: 1900-talet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2000.

också skönlitterära texter på flera olika nivåer. Ofta var inläggen i tidningsdebatterna tämligen kraftfulla, tydligt ställningstagande och till och med polemiska; på den skönlitterära sidan behandlades ämnena i stället ofta på ett mycket reflexivt, mångstämmigt och kritiskt sätt, och olika synvinklar tänktes igenom. Tidningsskriveriernas enkla lösningar på problem förvandlades i skönlitteraturen till nya problem och dynamiskt kritiska resonemang. Lummaa har apropå det sena 1900-talets lyrik konstaterat att "[n]är vändpunkterna i lyrik- och natursyner förenades blev poesin ett område där man förhandlade om relationen till naturen samt om uppfattningar och betydelser beträffande natur och djur".¹⁰ Språket var på motsvarande sätt föremål för förhandling inom lyriken. Min artikel fokuserar på beröringspunkterna mellan dessa mångstämmiga förhandlingar, och ett centralt mål för min forskning är att lyfta fram just mångstämmigheten och debattens komplexitet. Jag strävar efter att hitta samband mellan olika röster och ståndpunkter samt influenser och dynamisk samverkan snarare än utslutningar och avskiljanden. Eftersom texterna jag undersöker ofta är modernistiskt reflekterande och låter flera perspektiv brytas mot varandra också inom samma text, och eftersom språkdebatten efter kriget var väldigt mångstämmig, har jag använt en kontrapunktisk läsning som grund för min undersökning av en språk- och naturdebatt som hamnat i kris och polariserats men som samtidigt söker en dynamisk, bättre riktning.

Den kontrapunktiska läsningen lanserades 1993 av Edward Said i verket *Culture and Imperialism*. Det är ett sätt att läsa som strävar efter att få fram mångstämmighet, röster som är marginaliserade och tystade men identifierbara i världen utanför texterna samt kontrapunktisk växelverkan mellan rösterna.¹¹ Självt har jag vidareutvecklat

10. "[r]unous- ja luontokäsitysten murrosten yhdistyessä runoudesta tuli alue, jolla neuvoteltiin luontosuhteesta sekä luontoa ja eläimiä koskevista käsityksistä ja merkityksistä." Lummaa, *Politiinen siivekäs*, s. 12. Om inget annat anges är översättningar från finska till svenska gjorda av artikelns översättare.

11. Vidare om kontrapunktisk läsning, se t.ex. Kathryn Lachman, "The allure of counterpoint: History and reconciliation in the writing of Edward Said and Assia Djebar", *Research in African Literatures* 41, 2010:4, s. 162–186, <https://doi.org/10.2979/ral.2010.41.4.162>; Edward W. Said, *Culture and Imperialism*, New York: Alfred A. Knopf 1994 [1993]; Maarit Soukka, "Lapsi näki sen, yöjalan: suuren mustan lapikkaan kävelemässä itsekseen nurmikolla". Puhtaan ja epäpuhtaan kontrapunktia

metoden i en riktning som betonar växelverkan och den dynamiska relationen mellan röster både inom texten och mellan olika texter, samt en nyskapande spänning mellan rösterna. Den kontrapunktiska läsningen erbjuder ett användbart verktyg för att analysera den metalyriska och metaspråkliga debatt som förs på innehållslig nivå, och som ger flera perspektiv på lyrik och språk. Med hjälp av läsmetoden är det möjligt att skapa en helhetsbild av en internt mångsidig och rentav motstridig modernistisk poetik och undvika att reducera en mångstämmig, dynamisk och spänningsladdad helhet till parallella men separata röster. I kontrapunkten är det centralt att just se olika röster som självständiga och åtskiljbara, och samtidigt som delar av en helhet.

I denna artikel fokuserar jag uttryckligen på en analys av de beröringspunkter mellan språk och natur som förekommer på innehållslig nivå – jag låter framtida forskning analysera medverkan i språk- och naturdebatt genom dikternas form och språkliga val samt undersöka samband mellan debatter som fördes på olika nivåer. Samtidigt betonar mitt val av synvinkel hur olika beröringspunkter mellan språkets och naturrelationens kriser synliggörs också på innehållslig nivå genom dikternas metaspråkliga och metalyriska resonemang samt hur litteraturdebatten tar form också i skönlitteraturens textuella innehåll under den efterkrigstida modernismens tid.

I min analys har jag byggt tematiska helheter av beröringspunkterna mellan språk och natur, och inom dessa helheter undersöker jag mångstämmighet samt relationen mellan rösterna såväl inom texterna som mellan dem. Beröringspunkter förekommer förvisso också mellan de tematiska helheterna. På samma sätt som modernismen i allmänhet, och likaså i sin relation till språket, inte utgör någon internt sammanhängande helhet kan man i svensk- och finskspråkiga modernistiska dikter se olika natursyner och växelverkan mellan dessa. Å ena sidan finns en rousseauansk idé om att återvända till naturen, som upprepats i litteraturen ända sedan 1700-talet, å andra sidan en för till exempel

Marja-Liisa Vartion novelleissa”, *Sanelma. Kotimaisen kirjallisuuden vuosikirja 2017*, 2018, s. 31–47; Maarit Soukka, ”Puut mielen ja kielen maisemassa. Lyriikan puut osana 1950-luvun modernismikeskustelua”, *Avain* 2022:2, s. 6–25, <https://doi.org/10.30665/av.107622>; George M. Wilson, ”Edward Said on contrapuntal reading”, *Philosophy and Literature* 18, 1994:2, s. 265–273, <https://doi.org/10.1353/phl.1994.0025>.

Friedrich Schiller typisk idé om att människan inte helt och hållet behöver återvända från kulturen till naturen. I denna syn är naturen en resurs som kan vara till hjälp för att svara på kulturens krav och för att vidareutveckla kulturen, snarare än att utgöra en tillflyktsort.¹² Olika språk- och natursyner kommer också till uttryck när dikterna bygger beröringspunkter mellan språk och natur, och dessa synsätt placerar sig i en mångfasetterad växelverkan sinsemellan.

I följande avsnitt kommer jag att undersöka olika spänningsladdade konstellationer i mitt material, till exempel spänningar mellan idealisk natur och ofullständig människa, mellan natur och kultur, och också spänningar som anknyter till frågan om språket för människan längre ifrån naturen eller närmare den. Jag resonerar också kring några frågor som dikterna ger upphov till: om språket kan vara naturligt eller om det ofrånkomligen är onaturligt, och om man kan bli kvitt problemen med språket och relationen till naturen genom att förnya språket eller om lösningen är att övergå till ett språklöst tillstånd. Samtidigt som dessa resonemang formar spänningsfyllda motsatspar är de också del av samma växelverkande debattthelhet.

MÄNNISKANS SPRÅK ÄR OTILLRÄCKLIGT

Den språkliga vändningen verkar ha gjort entré med dunder och brak i den efterkrigstida modernismen och satt fokus på att gestalta det täta sambandet mellan människa, språk och värld. Språket ansågs vara ansvarigt också för annat än rent språkliga problem.¹³ Samtidigt fanns ett stort behov att förnya språket. Denna förnyelse hade förvisso inte bara en enda form och en riktning, men vissa aspekter återkom ständigt i debatterna och i såväl samtida som senare definitioner av modernism. Man förutsatte till exempel att framställningen skulle undvika en begreppsmässighet som upplevdes som abstrakt och ihålig och i stället hålla sig till det konkreta. Man upplevde att standardspråket hade blivit "standardlögn" och befارade att fraser, konventionella uttryck och slagord skulle göra språket tomt och uttryckslost. I stället ville man att språket skulle vara sannfärdigt och ge uttryck för verklighet

12. Se t.ex. Lassila, *Metsän autuus*, s. 135.

13. Jfr Hirschkop, *Linguistic Turns*, s. 1, 4.

och upplevelser så omedelbart som möjligt. Dessutom förväntades en viss saklighet och behärskning av språket, liksom att man i sitt uttryck undvek utifrån givna definitioner och förklaringar. Till exempel hamnade adjektiv, superlativer och utropstecken på listan över medel att undvika. Man strävade efter ett väldigt livskraftigt uttryck som återgick till livets urkälla.¹⁴ Som Tuomas Anhava skrev i *Parnasso* 1952 var ”det levande språket [...] ett ytterst viktigt socialt redskap som ger energi och vaksamhet när vanemässighet och upprepningar hotar livet”.¹⁵

Idealen ovan gällde textens språkliga nivå, men de syntes på många sätt också på skönlitteraturens metaspråkliga nivå. Också i metaspråkliga reflektioner ställde man sig kritisk till det gamla språket och sökte ett nytt eller förnyat språk i dess ställe. Men var och hur hittar man ett sådant nytt, mer adekvat språk?

”Millä kielellä kirjoittaisin päivieni äänettömän laulun? / Ei sanoja, ne murenevat. Ei säveltä, se ei kerro, / ei laula minun lauluani. Minun lauluni on mykkä. Ei sävelet, ei sanat –”.¹⁶ Så börjar dikten ”Mykkä” (på svenska Stum) ur Lassi Nummis diktsamling *Tabdon sinun kuulevan* (på svenska Jag vill att du skall höra, 1954). Diktjaget letar efter ett språk för det som ska uttryckas men upplever att orden verkligen inte räcker till. Liknande upplevelser av språkets otillräcklighet är vanliga i mitt

14. Hökkä, ”Modernismi: uusi alku – vanhan valtaus”; Maria-Liisa Kunnas, *Muodon vallankieliseen. Modernismin tulo suomenkieliseen lyriikkaan 1945–1959*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1981; Tarmo Kunnas, ”Eurooppalaisen lyriikan modernismi ja filosofia. Lisiä T. S. Eliotin kirjallisuuskäsitykseen”, Katriina Kajannes, Leena Kirstinä & Annika Waenerberg (toim.), *Katkos ja kytkös. Modernismin ja postmodernismin subde traditioon*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, s. 15–32; Kai Laitinen, ”Mikä uudessa lyriikassamme on uutta”, Kai Laitinen, *Puolitiessä. Esseitä kirjallisuudesta*, Helsinki: Otava 1958, s. 203–256; Mirjam Polkunen, ”Lyriikan modernismi”, Matti Kuusi, Sirkka Kurki-Suonio & Simo Konsala (toim.), *Suomen kirjallisuus VI. Otto Mannisesta Pentti Saarikoskeen*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1967.

15. ”elävä kieli on [...] ensiarvoinen sosiaalinen väline, joka herättää virkeyttä ja valpautta kun totunnaisuus ja toistuvuus uhkaa tappaa elävältä”. Tuomas Anhava, ”Mitä lukijan tulee tietää”, *Parnasso* 1952:3, s. 222–230.

16. ”På vilket språk skulle jag skriva mina dagars ljudlösa sång? / Inga ord, de smulas sönder. Ingen melodi, den berättar inte, / sjunger inte min sång. Min sång är stum. Inte melodierna, inte orden –”. Lassi Nummi, *Tabdon sinun kuulevan. Neljä sikermää*, Helsinki: Otava 1954, s. 80. Diktцитat på finska återges på ursprungsspråk i brödtexten.

material. Orden uppnår inte den eftertraktade effekten, upplevelsen eller känslan, de är bara ungefärliga eller också förstelnas objektet till begränsad betydelse eller enbart språk. Parallellt med detta, som en spänningsskapande röst, går dock en stark vilja att uttrycka sig. I Nummis dikt hittar jaget en lösning på sitt problem med uttrycket. Lösningen står att finna i naturen:

Minun lauluni kieli on kuolleen ruohon kieli ja sateen kieli.
Se on harmaan tuulen ja mustien oksien kieli ja hiljaisen kiven kieli.
Tämän laulun kieli on mullalle sade, lähteelle virta, käsi kädelle,
katseelle katse.¹⁷

För diktjaget är det naturgivna språket en naturlig, organisk och väsentlig del av helheten. Därmed är språket inte lösgjort från allt annat och låter sig inte isoleras, det är en viktig del av samspelet – det är ”regn för myllan” och ”flöde för källan”, något som det som berörs av språket behöver för att kunna fungera som en del av helheten.

Dikterna i mitt material har kunnat ta just naturen till hjälp i resonemang om hur man ska uttrycka sådant som språket och förnuftet inte verkar räcka till för, till exempel att beskriva och förmedla känslor. Utgångspunkten är då något slags korrelation mellan det som ska uttryckas och naturen, ett förhållande som överskrider språket; naturen förmår sådant som språket inte klarar. Därmed positionerar sig språket och naturen som självständiga, motsatta faktorer i en hierarkisk helhet. Också i denna dikt ur Maila Pylkkönens diktsamling *Klassilliset tunteet* (på svenska *Klassiska känslor*, 1957) kommer naturen till undsättning när orden inte har omedelbar kontakt med människans förnimmelse och dess fysiska uttryck:

Rengastetut linnut tullaan tuntemaan,
unet voivat käydä samoiksi kaikkialla,
mutta sade saapuu, valkoinen sade, kirkas, sade
suostuu minun iloani itkemään,
eivät sanat, eivät vanhat kielet,

17. ”Min sångs språk är det döda gräsets och regnets. / Det är den grå vindens och de svarta grenarnas språk och den stilla stenens språk. / Den här sångens språk är regn för myllan, flöde för källan, hand för handen, blick för blicken.” *Ibid.*, s. 80.

niillä on paha puhua, ne ovat myyttejä täynnä,
sade itkee, ei sanele.¹⁸

I Pylkkönens dikt är fördelen med naturen, till skillnad från språket, en frihet från kulturens konventioner och från den börda utifrån givna betydelser innebär. Även om man kan tänka sig att kopplingen mellan regnet och gråten i Pylkkönens dikt följer invanda kulturella betydelsesamband erbjuder naturen, som diktjaget upplever den, ändå en omedelbar uttrycksform och en motsvarighet till förnimmelsen. Naturen i dikten dikterar inte hur glädje eller gråt borde upplevas, uttryckas, formuleras och definieras. Naturen är idealisk också när man eftersträvar just modernistiska ideal att undvika bortförklaringar, undvika utifrån givna betydelser samt frigöra sig från konventioner; problemet kan förvisso visa sig vara hur naturen ska gestaltas utan den börda konventioner och språk innebär. Toni Lahtinen och Markku Lehtimäki har formulerat det som följer:

eftersom den skönlitterära texten ofrånkomligen närmar sig sitt objekt med språkliga medel och i språket, blir den natur som beskrivs i litteraturen alltid också en viss slags ”icke-natur”, en verklighet sedd genom språkliga tecken, kulturella symboler och konventionella, historiebundna sätt att representera, samt en mänskligt filtrerad upplevelse.¹⁹

Också i Pylkkönens dikt är jagets upplevelse av den språklösa, konkreta förnimmelsen som sker genom naturen och jagets sätt att koppla

18. ”De ringmärkta fåglarna skall bli kända / drömmarna kan bli desamma överallt, / men regnet kommer, det vita regnet, klart, regnet / går med på att gråta över min glädje, / inte ord, inte gamla språk, / det är svårt att tala dem, de är fyllda av myter, / regnet gråter, förestavar inte.” Maila Pylkkönen, *Klassilliset tunteet. Runoja*, Helsinki: Otava 1957, s. 40. Svensk översättning i Bo Carpelan (urval & tolkning), *Modern finsk lyrik*, Stockholm: Bonniers 1984, s. 199.

19. ”koska kaunokirjallinen teksti väistämättä lähestyy kohdettaan kielen keinoin ja kielen sisällä, tulee kirjallisuudessa kuvastusta luonnosta aina myös tietynlaista ’ei-luontoa’, kielellisten merkkien, kulttuuristen symbolien ja konventionaalisten, historiasidonnaisten representaatiokeinojen kautta nähtyä todellisuutta ja inhimillisesti suodatettua kokemusta”. Lahtinen & Lehtimäki, ”Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen”, s. 19.

regn till gråt, ge regnet gråtens betydelse, kontrapunktiskt samtidigt närvarande – i samma helhet.

I mitt material innebär sammanförande av språk eller uttryck och natur ofta att man uppnår något önskat, en lösning på ett problem. Att leta efter en lösning på språkets problem i naturen är ändå inte alltid helt problemfritt. I Pylkkönens dikt väjer språket som uttrycksmedel försonligt och smidigt för regnet, men språkets och naturens möte kan också vara häftigare, närmast våldsamt, och leda till bilder av språkets förstörelse. I Bo Carpelans diktsamling *Objekt för ord* (1954) framkommer språkets problem i flera dikter, till exempel i den andra avdelningens elfte dikt:

Jag lägger mitt ord på mörkrets städ
och slår på det med en stjärna,
hård som ditt öga, skönhet.
Vid detta slag flammar fåglarna ur sin sömn.
Fäll din skugga så faller jag min.
Under klarhetens himmel försvinner ordet
in i det ogripbara
som ett moln förlorat i ett träd,
eller en kärlek förlorat i dig.²⁰

I Carpelans dikt förekommer språkets och naturens element i ett inbördes sammanhang, och ordet materialiseras som någonting som kan placeras på mörkrets städ och slås på med en stjärna. Den materiella och den abstrakta nivån samspelar och överlappar varandra, och ordets öde är att till sist bli ogripbart. Så försvinner ordet självt, som i allmänhet kan anses nödvändigt för att tydliggöra människans upplevelse av världen, in i obegripligheten. Anna Hollsten har visat hur Carpelan också allmänt har lyft fram just språkets kroppslighet i sina texter.²¹ I Carpelans dikt underordnas samtidigt ordet självt – av vilket man i framställningen ofta förväntat sig konkretion på betydelsenivå – för språket otypiska men för konkreta varelser typiska naturlagar.

I dikterna jag undersöker ger beröringspunkterna mellan språk

20. Bo Carpelan, *Objekt för ord*, Helsingfors: Holger Schildts Förlag 1954, s. 51.

21. Anna Hollsten, *Ei kattoa, ei seiinä. Näkökulmia Bo Carpelanin kirjallisuuskäsitukseen*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, s. 182.

och natur sammantaget tydligt uttryck för en konstellation där det mänskliga språket och naturen står i motsats till varandra, men där växelverkan dem emellan är möjlig. I linje med den modernistiska strävan efter språklig förnyelse framstår det mänskliga språket ofta som ofullkomligt men samtidigt på väg mot en uppnåelig eller ouppnåelig förändring. När det mänskliga språket inte räcker till kan man söka hjälp i naturen, som representerar motkrafter mot det mänskliga språkets brister: naturen kopplas till urkraft, naturlighet, frihet från kulturens konventioner. Naturens och språkets möte kan leda till att man hittar ett nytt språkligt uttryckssätt eller till att språket retirerar. I båda fallen är naturen den föredömliga parten. I nästa avsnitt tittar jag närmare på den föreställning om naturen som idealisk modell för språket som förekommer i dikterna.

NATURENS BÄTTRE SPRÅK

Det finns inget annat än bli mera träd.
Försonas med mullen. Mullen: evigt densamma.
Desamma stenarna.
Gruset detsamma.
För alltid naglad vid detta: orörlighet
röras i trädets riktning;
djupare ned.
[...]
Det finns inget annat än bli mera träd.²²

I den efterkrigstida lyriken återkommer en uppskattande och respekterande relation till naturen, rent av en hierarki där man ser upp till naturen. Naturen är ofta något som människan borde ta efter eller som representerar ett idealtillstånd och en idealisk gestalt. Då bildas en kontrapunktisk, spänningsfylld och rörlig konstellation mellan människa och natur, en konstellation där separation och en dragning till enhet förekommer samtidigt. I utdraget ovan ur dikten ”Träd” i Solveig von Schoultz diktsamling *Allt sker nu* (1952) finns många faktorer som positionerar naturen som ideal: trädlikhet är något eftersträvansvärt och naturen sammankopplas med beständighet, oföränderlighet och

22. Solveig von Schoultz, *Allt sker nu*, Helsingfors: Holger Schildts Förlag 1952, s. 41–42.

trädet rörelse, som går mot det djupa. Anna Möller-Sibelius har visat att det i von Schoultz dikter förekommer just en stark idealisering av det organiska livet, som fungerar som en ”stillsam opposition” i relation till en mekanistisk världsbild.²³

Ett förhållningssätt som idealiserar naturen är förvisso inte unikt för den efterkrigstida lyriken, utan idén om naturens värde och fullkomlighet hade länge dominerat i den finländska litteraturen; som sin motpol hade naturen kulturen, som precis som människan ansågs ofullkomlig och bristfällig.²⁴ I litteraturen har naturen med tiden ofta kommit att ses som just en helig plats, en fullkomlig helhet eller en motvikt till den fördärvade, från sina rötter distanserade människan. Till exempel har skogen i den finländska folkdiktningen kunnat vara en helig plats som avviker från människans värld, eller i den kristna traditionen ett uttryck för fullkomligheten i Guds verk eller en återspeglning av fullkomligheten i livet efter detta.²⁵ I den finländska litteraturen har naturen ofta varit det ställe dit människan flyr för att antingen för alltid eller tillfälligt bli kvitt samhällets eller kulturens bojor.

Pertti Lassila har konstaterat att naturen under senare delen av 1900-talet förlorade sin trovärdighet som alternativ och motkraft till människan och kulturen,²⁶ men åtminstone ännu i 1950-talets lyrik verkar naturen uttryckligen vara trovärdig som alternativ till kulturen. Till exempel Kaisa Kurikka har också kritiskt granskat Lassilas syn på relationen till naturen i det sena 1900-talets litteratur och noterat att Lassilas perspektiv är väldigt antropiskt och människocentrerat, då han fokuserar på skogen som människans rum eller spegling av människans sinne.²⁷ I mitt material är naturen fortfarande en mot-

23. Anna Möller-Sibelius, ”En avbarrad julgran i dagsljus. Organiskt liv, andlig utveckling och modernitet i Solveig von Schoultz poesi”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 96, 2021, s. 163–190, <https://doi.org/10.30667/hls.99093>.

24. Lassila, *Metsän autuus*, s. 225.

25. *Ibid.*, s. 23–24; Lotte Tarkka, *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005, s. 259.

26. Lassila, *Metsän autuus*, s. 20.

27. Kaisa Kurikka, ”Uncanny spaces of transformation: Fabulations of the forest in Finland-Swedish prose”, Kristina Malmio & Kaisa Kurikka (eds.), *Contemporary Nordic Literature and Spatiality. Geocriticism and Spatial Literary Studies*, Cham: Palgrave MacMillan 2020, s. 231–256, https://doi.org/10.1007/978-3-030-23353-2_11.

kraft till kulturen, människan och konventionerna, eller åtminstone en samverkande vägvisare, och detta syns tydligt i till exempel just metaspråkliga resonemang och resonemang om människans sätt att uppfatta världen; en människa som är mättad med kultur och språk har svårt att uppleva verkligheten omedelbart. Däremot kan naturen fungera som en plats där man kan leta efter alternativ till ett språk som omformats i samhällets och kulturens virvlar; naturen kan befria människan från hen själv och språket från det människan orsakat. Man kan förvisso ändå säga att naturen har förlorat en del av sin ställning som kulturens motkraft i den efterkrigstida modernismen: hos modernisterna uppträder motsättningen mellan natur och kultur inte alltid som en självklar konstellation där två motpoler är totalt separata, utan man reflekterar över, ifrågasätter och testar den. Förhållandet till litteraturens tidigare perspektiv på naturen och naturbeskrivningens traditioner är inte rätlinjigt och inte heller entydigt avvisande. Den spänningsfyllda relationen mellan natur och människa eller kultur är ändå där, den är bara mångstämmig och växelverkande i sin närvaro.

Ofta representerar naturen alltså beständighet, ursprunglighet och äkthet i dikterna jag undersöker, och på basis av detta fungerar naturen också som en efterlängtd modell eller en väg till ett språkbruk och en språkproduktion som människan inte har söndersmulat under tidens gång. I sin essä "Om diktens öppenhet" citerar Bo Carpelan John Keats och för fram ett organiskt, naturligt ideal för diktens tillkomst som tar efter naturen: "[O]m inte dikten kommer lika naturligt som trädens löv är det bättre att den inte kommer alls."²⁸ Redan i romantikens litteratur fanns en idé om ett omedelbart uttryck som inte stödjer sig på konstgjorda regler,²⁹ och samma undvikande av det regelmässiga och konstgjorda förekommer i många efterkrigstida modernistiska dikter. Då släpper man inte in överflödiga faktorer mellan språket och objektet. Strävan efter ett organiskt uttryck inbegriper dock en spänning: å ena sidan betonade man språklig konkretion, exakthet samt frihet från definitioner och överdrivet betecknande, å andra sidan kunde man uppleva också ett vindlande språk som organiskt, ett språk

28. Bo Carpelan, "Om diktens öppenhet", *Hufvudstadsbladet* 27/3 1960.

29. Lassila, *Metsän autuus*, s. 91.

som verkade ha vället ut på pappret som en strid ström, hämningslöst.³⁰

I mitt material kan i vilket fall som helst naturen, betraktad som ideal, vara den plats där människans ursprungliga eller idealiska språk är möjligt att nå även om människan skulle ha utvecklat språket i en icke önskvärd riktning. I det sjätte lärostycket i Tuomas Anhas dikt "Yleiset opit" (på svenska Allmänna läror) säger diktjaget sin adept: "Mikä on äidinkielesi: se on tämä kieli / jota puhuvat enää tuuli ja puu, veden kaltaat, sisin mieli".³¹ Modersmålet står att finna i naturen där det har bevarats; människan förfogar inte längre över det. Liknande beröringspunkter mellan natur och språk förekommer i Helvi Juvonens dikt "Kalliopohja" ("Berggrund") från samma år: "Särmistä, kalliosta, hongasta / syntyy ja elää kieli / talven pitkin sanoin, / lumen lyhyin, se on meitä, / se elää taivaan alla".³² Granitberget, som sammankopplas med ett nordligt landskap, representerar i dikten något ursprungligt och primärt, det är berggrund på individnivå och allmän nivå, och skrevorna i det sägs vara fulla av ursprungsord. När diktjaget reflekterar över sitt eget ursprung och sitt jag är det just naturen och språket som blir centrala, och i ursprungsorden kan man se en omedelbar kontakt mellan ordet och dess referent. I dikten finns ingen oöverstiglig klyfta mellan människa, natur och språk: människans samhörighet med naturen binder också samman människan med språket, och människa, språk och natur sammankopplas under pronomenet vi.

När det i mitt material förekommer en tydlig tanke om ett nära, rent av oupplösligt samband mellan naturen och språket handlar det ofta om ett språk som kommer från naturen eller ett språk som naturen talar, ett språk som inte nödvändigtvis helt motsvarar det som människan i allmänhet talar. Det språk människan använder kan i

30. Se t.ex. Tuula Hökkä, "Mopeda meillekin! Naisrunoilijoita modernismissa", Anna Makkonen (toim.), *Avoim ja suljettu. Kirjoituksia 1950-luvusta suomalaisessa kulttuurissa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992, s. 78–92; Rojola, "Kielten taistelu".

31. "Vilket är ditt modersmål: det är detta språk / som talas blott av vind och träd, vattnets bräddar, det innersta sinnet". Tuomas Anhas, *Runoja 1955*, Helsinki: Otava 1955, s. 21.

32. "Ur prismor, ur berg, ur tall / föds språket och lever / med vinterns dröjande ord / och snöns korthuggna, det är av oss, / det lever under himlen." Helvi Juvonen, *Kalliopohja. Runoja*, Porvoo, Helsinki: WSOY 1955, s. 74. Svensk översättning av Bo Carpelan i *Ny finsk lyrik*, i urval och med inledning av Eino S. Repo & N-B. Stormbom, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1960, s. 57.

mitt material leda bort från en natur som beskrivs som idealisk. Detta ska jag behandla i det följande.

SPRÅKET SKÄR AV SAMHÖRIGHETEN MED NATUREN

I den efterkrigstida modernismen kan man se en stark längtan efter ett ursprungligt, naturligt språk som refererar till sitt objekt omedelbart.³³ Detta språkideal blir emellertid också utmanat: i modernisternas texter förekommer även en problematisering av språket som anses vara just det som skär av människans gemenskap med naturen, eftersom det styr människans tänkande, förnimmelser och upplevelser.³⁴ Språket i sig utgör då ett hinder mellan människan och den omgivande världen, och inte ens en förändring av språket kan avlägsna detta fundamentala problem. Också det att språket kan referera till nätverk av betydelser samt begrepp i stället för till objekt i den fysiska världen kan visa sig vara ett problem, vilket i mitt material tar sig uttryck i en upplevelse av att språket inte förmår uttrycka naturen själv eller att naturen artikuleras för människan som bara ord och betydelser.

Lea Rojola har i sin analys av Marja-Liisa Vartios produktion visat att det hos Vartio förekommer en uppfattning om att man inte omedelbart kan återge varseblivning, tanke eller känsla, eftersom varseblivning och upplevelser förmedlas genom språket.³⁵ I mitt material motsvaras detta av resonemang om språkets oförmåga att nå objekt i naturen, språkets förmåga att förvrida människans bild av naturen och skära av människans omedelbara gemenskap med den. Språket kan också vara en rentav destruktiv faktor i relationen till naturen. Detta kommer till uttryck till exempel i Helvi Juvonens dikt "Metsäniitty" (på svenska Skogsängen) ur samlingen *Kääpiöpuu* (på svenska Dvärgträdet, 1949): "Vihreää säveltä sirisee sirkat, / helisee heinä. / Sanan jos virkat, / särkyneinä / on sävelniityt –".³⁶ I dikten går jaget omkring i Helsingfors tillsammans med sitt promenadsällskap,

33. Rojola, "Kielten taistelu", s. 202.

34. Se t.ex. Soukka, "Puut mielen ja kielen maisemassa", s. 18.

35. Rojola, "Kielten taistelu", s. 222.

36. "En grön sång sisar syrsorna, / glimrar gräset. / Om ett ord du uttrar, / söndrade är / sångens ängar –". Helvi Juvonen, *Kääpiöpuu. Runoja*, Porvoo, Helsinki: WSOY 1949, s. 47–48.

så fördjupad i att iaktta naturens element och varelser att människans och den omgivande naturens liv går in i varandra genom jagets starka sinnesförmimmelser. Diktjaget varnar ändå för att säga ett enda ord så att inte den förtrollade stämningen och kontakten till naturen bryts: ordet kan slå sönder sångens ängar. Då skulle ordet bli människans språkliga, mot naturen kontrasterande ingripande som liksom väcker människan ur ett annorlunda sätt att ta emot och uppleva världen.

Också i von Schoultz produktion finns en liknande idé om språkets eller språkliggörandets destruktivitet. Möller-Sibeliuss har konstaterat att människans problematiska förhållande till naturen i von Schoultz lyrik också kan härröra från språket.³⁷ Som ett exempel på detta fungerar första delen i dikten ”Anteckningar på en äng” ur *Allt sker nu* (1952):

Varför skulle jag påtvinga er mitt språk,
klä er i döden från mina mänskoord,
hit är jag kommen att befrias från falskhet.

Ingen säger mig varför det ensamma vasstråt
böjer sig inåt ängen och glömmet vattnet,
ingen varför den bronsdarrande fjäriln
slår ut på en strandkrissla i solens färg.

Vad är det som tiger i det som sker,
det grönas underbart glidande väg
med alla steg lika rena in mot skuggan?
De krumpna bladen, vad vet de om ro
om det bruna ursprungets värdiga linje
– vad de än menar menar de något annat
kanske menar de inget men bara lever
en mening
och hur ödmjukt mina fötter umgås med gräset
skall dess fämälda rötter behålla sin hemlighet.³⁸

I von Schoultz dikt är orden enligt Möller-Sibeliuss ett redskap för att förstöra naturen, och ett alternativ till detta skulle vara att förstå

37. Möller-Sibeliuss, ”En avbarrad julgran”, s. 174–175.

38. von Schoultz, *Allt sker nu*, s. 59–60.

naturen på dess egna villkor.³⁹ I dikten kan man se just en sådan kontrapunktisk spänning mellan att definiera naturen med utgångspunkt i människan eller i naturen. Samtidigt placeras naturen och människan också i detta fall i ett motsatsförhållande. Diktens första strof kan tolkas som att diktjaget talar till ängsnaturen: jaget vill inte tvinga naturen att lyda under hans eget språk, jaget ifrågasätter att människan med hjälp av språket har förverkligat ett herravälde över naturen och upplever att språket rent av förstör den. Jaget vill inte fjättra naturen med sitt språk, utan har kommit till ängen för att själv bli befriad från lögnaktighet. Sedan möter jaget naturens stumhet: naturen svarar inte på människans språkliga frågor, förklarar inte naturens skeende på människans språk. I dikten är naturen äkta, naturlig, och människan riskerar att falla och utsträcka sin förvillelse ända till naturen. Diktjaget är ändå rebelliskt och ifrågasättande i relation till den traditionella modellen där människan definierar och sätter ord på naturen utifrån sin egen utgångspunkt; omgiven av naturen kan det vara möjligt att lösgöra sig från denna modell.

Betraktar man von Schoultz dikt i relation till metaspråklighet flyr relationen mellan människan och naturen delade betydelser; i själva verket börjar jaget tvivla på att naturens element betyder något alls – de bara lever en betydelse. I detta kan man också läsa en strävan att skilja mellan människans sätt att uppfatta världen och naturens sätt att vara i världen: människan upplever saker som språk, genom sitt sinne, naturen genom materia och kropp. I det senare fallet är meningsskapandet inte abstrakt, utan konkret och materiellt, och betydelse är inte något som går att förklara, utan den måste levas och upplevas. Att ta modell av naturen utvidgas därmed till att omfatta hur man uppfattar världen och hur man är och lever i den. Samtidigt ifrågasätts att människans invanda sätt att uppfatta, uppleva och sätta ord på naturen samt ge den betydelser är det primära och naturliga.

När man i mitt material upplever att språket träder mellan människan och världen kan man alltså drivas till att leta utanför språket efter en lösning på problemen; det räcker inte med att ”göra språket naturligare”, utan språket måste ersättas med något annat. Också då kan man leta i naturen efter något som kan stå som modell för att

39. Möller-Sibelius, ”En avbarrad julgran”, s. 174–175.

vara och uppleva och för att ersätta språket, vilket vi såg i Juvonens dikt ovan, där regnet tog ordens plats. I mitt material råder en kontrapunktisk spänning just mellan att söka lösningar för språket på språklig väg eller genom att ersätta språket med sätt att uppleva och möta världen språklöst. Samtidigt kan språket visa sig vara antingen det som producerar samhörighet med naturen eller det som skär av denna samhörighet.⁴⁰ I båda fallen finns det i mitt material i allmänhet en vilja att förstå naturen: parallellt med kroppslig eller materiell enhet mellan människan och naturen uppstår en strävan efter växelverkan med naturen genom sinnet. Då är förutsättningen ofta ett gemensamt språk. I följande avsnitt tittar jag närmare på just naturen som en språklig eller uttryckande aktör och de utmaningar som hänger ihop med detta aktörskap, och i det nästsista avsnittet undersöker jag den lösning på språkrelaterade problem som språklös och kroppslig växelverkan erbjuder.

TALANDE OCH LYSSNANDE NATUR

I den finländska litteraturen har det genom tiderna funnits en idé om naturen som något som talar eller lyssnar, som förstår eller styr människan, och om en dialog mellan människan och naturen. Därmed kopplas språket till naturen också genom en tradition där naturen anses ha sitt eget uttryckssätt, sitt eget språk och även något att uttrycka. Naturen kan tala till människan, vara läsbar för henne och lyssna; denna växelverkan har kunnat ses som något som förvisso sker på känslans eller upplevelsens nivå, men ofta liknar naturens tal eller meddelande till människan mänskligt tal, något som blivit klätt i ord eller kläs i ord när det filtreras genom människan. Denna kommunikativa relation mellan naturen och människan har antagit olika former och funktioner, men den är vanligt förekommande redan i folkdiktningen, till exempel i rituella texter, där relationen är ömsesidig (människan talar och naturen svarar),⁴¹ eller i lyrisk folkdiktning, där naturen till exempel kan fungera som en empatisk lyssnare.⁴² Under

40. Jfr Soukka, "Puut mielen ja kielen maisemassa", s. 21–22.

41. Tärkka, *Rajarahvaan laulu*, s. 261.

42. Senni Timonen, *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, s. 105.

romantiken i sin tur kunde relationen mellan människan och naturen i litteraturen vara å ena sidan nära, å andra sidan distanserad: människan hade möjlighet att förstå naturens tal eller fungera som förmedlare av naturens budskap, men samtidigt ansågs kulturens förkonstling fjärma människan från naturen, varvid människans förmåga att lyssna och förstå naturen kunde försvinna.⁴³

En liknande oro kommer till uttryck också i den efterkrigstida lyriken, om än så att man förutom kultur och konventioner också såg just språket som en bakgrundsfaktor till distansering från naturen. Under romantiken låg betoningen särskilt på att det var viktigt att kunna naturens språk med tanke på naturen och den förståelse som döljer sig i den, och också i mitt material finns rikligt med dikter där människan läser eller lyssnar på naturen, naturens språk, snarare än att använda naturen som modell för sin framställning. I mitt material finns samtidigt många exempel på hur man tar naturens språk till hjälp när det mänskliga språket leder en på avvägar eller inte räcker till i människans vardag och livet i allmänhet – och inte bara när det handlar om naturen och det naturen signalerar till människan. I det följande tittar jag närmare först på naturen som en språklig aktör och sedan på hur detta sätt att gestalta ifrågasätts i mitt material.

Det man har tänkt sig kunna utläsa ur naturen har i finländsk litteratur varierat enligt period och fall: det har kunnat vara fråga om till exempel sökande efter stora sanningar om livet och livet efter detta eller om att projicera egna eller andras känslor på naturen.⁴⁴ I det senare fallet blir naturen betydelsebärande uttryckligen med människan som utgångspunkt, den har tjänat människan i ett samspel genom att avslöja eller sätta ord på något som människan är upptagen av. Den efterkrigstida lyriken förverkligar å ena sidan denna natursyn och motsätter sig den å den andra. I många dikter formuleras människans förnimmelser med hjälp av naturen och låter sig undersökas konkret i naturens element, varvid naturen fungerar som ett slags kommunicerande avslöjare. Samtidigt ifrågasätter man i flera dikter i materialet också tanken på naturen som något annat än ett uttryck för sig själv, vilket skapar en spänning i och mellan dikterna.

43. Lassila, *Metsän autuus*, s. 67, 87.

44. *Ibid.*, s. 30, 36, 84–101.

Till exempel Pentti Holappas dikt "Vuoristo yössä" (på svenska Bergen i natten) ur samlingen *Katsokaa silmiänne* (på svenska Se era ögon, 1959) framställer människan som någon som aktivt letar ord och tal i naturen:

[...]
kuljemme poimien sanoja ruohosta
ja hitaasti kääntyivistä tähtikuvioista
metsiä kuuntelemme
kuuntelemme puita
jokaista vuorosanaa erikseen
yksinäisten puhetta joka kohoo
tuuleksi rannikolta rannikolle.⁴⁵

I dikten smälter ord och naturelement delvis samman: de ensamma tal växer till en vind, och språklighet är en egenskap som går att finna i naturen. Det är ändå inte nödvändigtvis fråga om traditionellt människospråk, utan ett naturens språk som också människan kan vara delaktig i. Samtidigt förändras språket till något konkret genom naturen: orden kan plockas, talet är vind. Gränsen mellan språket, den materiella världen och människans sinne upplöses, och det abstrakta och konkreta binds kontrapunktiskt till samma helhet.

I mitt material förekommer också en stark medvetenhet om symboliska betydelser som kopplas till naturen, som i Tom Sandells dikt "ny värld" ur samlingen *Ägg och nejlika* (1957): "grusets aningsfyllda ömhet / kryper skrattande mot havet / livets symboler suger sig fast / som sniglar i fuktigt murket trä / allt talar".⁴⁶ I diktsamlingen binds naturen och människan stadigt till varandra och blandas på såväl livets som språkets nivå. Naturen talar och betydelser materialiseras i naturen. I flera av dikterna får människan drag av naturen och naturen drag av människan: vinden har händer, havet har hår. Samtidigt sammanblandas människans och naturens vokabulär, och genom ord

45. "medan vi färdas plockar vi ord i gräset / och i stjärnbilder som vänder sig långsamt / skogarna lyssnar vi på / vi lyssnar på träden / varje enskild replik / de ensammas tal som växer till / vind från kust till kust". Pentti Holappa, *Katsokaa silmiänne. Runoja*, Porvoo, Helsinki: WSOY 1959, s. 8.

46. Tom Sandell, *Ägg och nejlika*, Helsingfors: Söderström & Co Förlagsaktiebolag 1957, s. 17.

och föreställningar bildas ett enhetligt samband mellan människa och natur, ett samband där gränserna mellan människan och naturen har suddats ut samtidigt som bådas självständiga identitet prövas.

I mitt material är frågan vem som egentligen talar när naturen tar till orda eller lyssnar när naturen lyssnar en central aspekt på ifrågasättande av naturens förmåga till tal. Då kan man också se just relationerna mellan språket, naturen och människan som förvridna: människan tränger sig på överallt, talar till naturen på sitt eget språk som om naturen skulle förstå mänskligt språk. I dikterna kan man förverkliga idén om den talande och lyssnande naturen samtidigt som man kontrapunktiskt är kritiskt medveten om att idén är en föreställning. Jaget i en dikt ur Maila Pylkkönens samling *Klassilliset tunteet* sänker sin känsla av sorg i kungsfågeln och talar till den, ändå medveten om att fågeln inte förstår orden:

Enkö yhtä hyvin itkisi sinulle, pieni lintu,
hippiäinen,
joka olit rakosesta lentänyt pimeään vajaan,
kuollut, nälkäänkö vai lentänyt pään pahki, en tiedä,
lintu joka et ennenkään ole tajunnut ihmisen sanoja
[...]⁴⁷

I Pylkkönens dikt är den språkliga kommunikationen enkelriktad, men ändå kan människan känna att hon lever samma upplevelse som naturen och därmed delar en viss betydelse eller förnimmelse med den; naturen förblir dock ovetande om dessa människocentrerade betydelser. Naturen blir betydelsebärande och kläs i ord för människan, men hör det inte själv: ”Sydäntäni viiltää. / Hippiäinen, et sinä tunne mitään.”⁴⁸ Diktjaget talar till en död naturvarelse, vilket ytterligare förstärker det människocentrerade i tal som riktas till naturen. Genom det absurda ifrågasätts samtidigt tanken om den lyssnande naturen utanför människan.

47. ”Skulle jag inte lika gärna gråta för dig, lilla fågel, / kungsfågel, / genom en smal springa flög du in i det mörka skjulet, / död, svalt du eller flög huvudstupa, jag vet inte, / fågel som inte förstätt människans ord tidigare heller / [...]”. Pylkkönen, *Klassilliset tunteet*, s. 7.

48. ”Det skär i mitt hjärta. / Kungsfågel, inte känner du något”. Ibid.

På basis av mitt material står det klart att den modernistiska lyriken inte alltid med hull och hår svalde en modell där människan upplever sig vara i en ömsesidig växelverkan med naturen. I materialet finns stundtals en stark medvetenhet om att kopplingen mellan människa och natur på människosinnets nivå ofta handlar om självreflektion, att leta efter sitt innersta i naturen eller att blanda det yttre och det inre landskapet. Då försöker människan höra sitt eget innersta språk genom naturen och se naturen som något att dela upplevelser med genom gemensamma förnimmelser. Men, när naturens autonomi utmanar det meningsfulla i en sådan modell ifrågasätts samtidigt tanken på att människans inre, som strävar efter att komma till ytan, och naturen skulle tala samma språk och kunna vara ett organiskt helt genom språket. Detta fördjupar jag i det följande.

ATT LÅTA NATUREN TALA FÖR SIG SJÄLV

I mitt material förekommer resonemang om att människans relation till naturen inte är helt fri eller omedelbar på grund av de konventioner som förknippas med denna relation. Språket är en bärare av dessa konventioner. I materialet finns en idé om att ideologiskt färgat språk, syntaxens konventioner, fraser, vanemässiga uttryck och meningssamband styr sättet på vilket människan uppfattar, tänker på och uttrycker naturen. Som tidigare nämnts finns det i den efterkrigstida modernismen ändå i princip ett ideal om ett naturligt språk som hänvisar till objekt omedelbart.⁴⁹ Till det naturliga språkets ideal kan man också koppla en vilja att frigöra sig från konventioner och utifrån givna definitioner, och från färdiga mallar. I bakgrunden skymtar närhistoriens tendens att låta såväl språket som naturen gå fosterlandets ärenden: naturen hade i nationalromantisk anda fått nya betydelser, och vissa detaljer hade blivit fosterländska symboler. Dessutom hade man under kriget skapat upplyftande fraser och beträffande naturen betonat till exempel synen på skogen som finländarens bundsförvant eller hem.⁵⁰ I en efterkrigstida kontext verkade de gamla fraserna lätt

49. Rojola, "Kielten taistelu", s. 202.

50. Pertti Lassila, "Kirjallisuus sodassa ja kulttuuritaistelussa", Pertti Lassila (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999, s. 8–38; Lassila, *Metsän autuus*, s. 83.

konstlade, från verkligheten avledande, och man kunde sträva efter att befria också naturen från de bojor och definitioner som människan skapat åt den. Samma mål gällde både språket och naturen.

I den här kontexten finns det i mitt material en polariserad konstellation mellan användning av symboler och ett uttryckssätt som hänvisar konkret och omedelbart till objekt. Distansering från naturen i sig kan ske om människan börjar uppfatta naturen som ord eller symboler; då förändras naturen och blir framställande och betydelsebärande, den göms på sätt och vis bakom ord och betydelser. Samma sak sker då människan börjar tolka den omgivande naturen genom sig själv. Under romantiken framhävdes självförverkligande också i växelverkan mellan människan och naturen: naturen deltog i diktjagets självförverkligande, var föremål för subjektiv iakttagelse eller trängde sig in i observatörens sinne.⁵¹ Naturen fungerade som redskap och inte alltigenom som sig själv. En liknande sammanblandning av natur och sinne är vanligt förekommande också i den modernistiska lyriken efter kriget, men inte utan kritiska motröster. År 1958 skrev Rabbe Enckell:

Må naturen tala för sig själv. Det finns så mycket i epigonmodernismen som försyndar sig mot detta. All denna pressade metaforsymbolik som begraver naturens objektivitet i en ris- och skrothög av expressioner, konstruktioner och besattheter. Jaget springer hela tiden in i bilden, sticker upp huvudet med en grimas eller ett flin och sprätter omkring bland bråtet.⁵²

Enckell verkar tala för en ren framställning som ger uttryck för objektet så direkt som möjligt utan att lägga till egna lager av mening. Här är människan den problematiska faktorn som tränger sig på överallt, ser sig själv överallt och därmed är fången i detta jagcenterade perspektiv också i sitt eget uttryck. Enckell har behandlat detta problemområde också på innehållslig nivå i sin egen 1950-talsproduktion. Till exempel i samlingen *Skuggors lysen* (1953) finns reflektioner om hur träden blir eller inte blir betydelsebärande: "Är dessa skogar flykt och ömkan? / Värn och stridssignal? // De är bara skog / frostig flammig bländvit

51. Lassila, *Metsän autuus*, s. 70.

52. Rabbe Enckell, "Muistiin merkittyä", *Parnasso* 1958:4, s. 147–152. På svenska i "Reflexioner", Rabbe Enckell, *Essay om livets framfart*, Helsingfors: Söderströms 1961, s. 102.

skog / för den som älskar.”⁵³ I sin recension av *Skuggors lysen* skriver Ulla Olin följaktligen: ”Rabbe Enckell vill inte i naturen se en spegel för sina känslor och stämningar. Han vill varken sentimentalisera eller romantisera, han försöker inte entusiasmera eller trollobinda sin läsare.”⁵⁴

Karoliina Lummaa har skrivit om fåglar och konkretion i 1970-talets naturlyrik och samtidigt konstaterat att man redan i den efterkrigstida modernistiska lyriken kan se tecken på att fåglarna blir konkreta.⁵⁵ Denna tendens förekommer också i mitt material, både i naturbeskrivningar och i reflektioner om naturen och språket, genom att det samtidigt skapas en spänningsfylld relation mellan att använda naturelement symboliskt och konkret. Samma kommunikativa helhet inbegriper då för det första röster som strävar efter att lösgöra sig från ett fokus på bara yta och det skönjbara, som famlar efter den hemliga, djupa eller fantasibejakande nivån som finns under ytan. För det andra förekommer det röster som strävar efter ett avskalat, konkret uttryck som tillåter att också tolkningen håller sig på ytan. I båda rösterna finns dock ofta en liten ton av missmod som härrör från motsättningen mellan den upplevda verkligheten och idealet.

Också i Tuomas Anhavas dikt ”Muukalainen” (”Främlingen”) handlar det delvis om att människan tränger sig in på naturens område med hjälp av språket. Diktjaget konstaterar:

Olen vieras täällä, tarvitsen tietoa,
mutta te puhutte mielettömiä,
kirjoitatte: puut kukkivat, tuuli nukkuu –
puut ovat puita, kukat kukkia, tuuli tuulemista ja nukkuminen
tapahtuu yhdeksästä illalla kuuteen aamulla,
[...]⁵⁶

Diktjaget efterfrågar en förändring av språket som skulle tillåta ett mera omedelbart möte mellan språket och världen. För jaget är idealet

53. Rabbe Enckell, *Skuggors lysen*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1953, s. 10.

54. Ulla Olin, ”Med morgnars ögon”, *Nya Argus* 1954:I-2, s. 12–14.

55. Lummaa, *Poliittinen siivekäs*, s. 18.

56. ”Jag är främmande här, jag behöver information / men ni talar i vädret, / ni skriver: träden blommar, vinden vilar – / träd är träd, blommor blommor, vinden vind och vilan / inträffar från nio på kvällen till sex på morgonen”. Anhava, *Runoja* 1955, s. 34. Översättning till svenska av Bo Carpelan, i *Ny finsk lyrik*, s. 20.

ett exakt språk som bokstavligt och noggrant motsvarar den egna synen på verkligheten. Dikten i sig skulle kunna anses driva samma önskan som den Enckell framför i citatet ovan, men Anhava har konstaterat att hans dikt innehåller en sardonisk ton och kallat jaget ”ett porträtt av en patologisk träkmåns, en moralist, en diktator”.⁵⁷

Man skulle kunna tänka sig att Enckells natursyn delvis speglar naturvetenskapens utveckling och effekterna av moderniseringen. På samma sätt som man kunde avkräva språket konkretion och att det höll sig på den skönjbara ytan, en så omedelbar relation till framställningens objekt som möjligt, kan man tänka sig att Enckell velat hindra människan från att röra till ett omedelbart sätt att ge uttryck för naturen. Modernismen inbegriper dock såväl en betoning av förnuft och modernisering som ett motstånd mot dessa. Jaget som i Anhavas dikt förundrar sig över dåraktigt tal kan läsas som en ironisk gestalt som lyfter fram spänningen mellan ett språk mättat med förnuft och det invanda poetiska språket. Det sätt på vilket man skriver om naturen kan förvisso påverka relationen mellan naturen och människan och hennes sätt att observera naturen, men vad gäller skönlitteratur påverkar det på ett väsentligt sätt också textens estetiska och stilistiska egenskaper samt den riktning litteraturen tar.

Precis som språket å ena sidan inte deltar bara i växelverkan människor emellan, utan också mellan människan och världen, är språket å andra sidan inte bara en fråga som gäller förhållandet mellan människan och naturen, utan också en faktor som påverkar den skönlitterära textens karaktär. På detta sätt utgör de krav som ställs och de ideal man söker i språket och naturbeskrivningen, och den konkreta verkligheten sin egen spänningsfyllda, kontrapunktiska struktur som skapas när många slags röster möts: en röst är idealens, en annan den gamla mallens, den man vill förändra, en tredje funderar på vilka praktiska följder det skulle ha att rätta sig efter idealen och en fjärde lyfter fram att idealen inte nödvändigtvis låter sig förverkligas i verkligheten. Dessa röster i växelverkan skapar ett reflekterande och rörligt intryck av den efterkrigstida modernismens dikter.

57. ”patologisen tosikon, moralistin, diktaattorin muotokuvaksi”. Tuomas Anhava, ”Miten kirjani ovat syntyneet”, Helena Anhava & Martti Anhava (toim.), *Todentakaisuudesta. Kirjoituksia vuosilta 1948–1979*, Helsinki: Otava 2002, s. 419–434.

DET TIGANDE SPRÅKET

Lassila har beskrivit hur den långa litterära traditionen av samhörighet mellan naturen och människan bröts i Joel Lehtonens produktion:

Naturen och människan har skilts från varandra och saknar ett gemensamt språk och en ömsesidig kommunikation. Människan har lämnats ensam med sin mänsklighet, och naturens skönhet är bara skönhet utan budskap eller innehåll.⁵⁸

I detta synsätt är ett gemensamt språk – eller människans upplevelse av ett gemensamt språk – en förutsättning för samhörighet mellan människa och natur. Naturens förtegenhet ses som en följd av åtskillnaden mellan människa och natur. I modernisternas texter framträder också det motsatta: det att människan upplever att naturen talar samma språk som hen själv kan ses som ett tecken på att relationen mellan människan och naturen är obalanserad och onaturlig. Däremot kan idealet vara just naturens tigande och förtegenhet, ett tillstånd där man håller sig till att gestalta ytan och det skönjbara då man undersöker naturen och låter bli att ge den ett sinne utifrån. Samtidigt kan en sådan strävan efter objektivitet i vissa modernisters texter ses som något som fjärrar människan från naturen och gör människan till enbart en utomstående iakttagare när alternativet skulle vara att hänge sig åt gemenskapen med naturen, uppleva världen inifrån i stället för att gestalta den utifrån. En fråga som framträder i mitt material är just hur människan ska uttrycka sig och ta emot intryck för att kunna skapa det slags förhållande till naturen och världen i allmänhet som hon önskar.

Som jag noterade ovan fanns det under modernismens tid en oro för språkets roll i hur världen utformas och gestaltas i människans sinne, en oro för språkets roll som styrmekanism i tänkandet, språkets makt.⁵⁹ Också i mitt material sammankopplas ofta resonemang

58. ”Luonto ja ihminen ovat joutuneet eroon toisistaan vaille yhteistä kieltä ja keskinäistä kommunikaatiota. Ihminen on jäänyt yksin ihmisyytensä varaan, ja luonnon kauneus on pelkkää kauneutta, jolla ei ole sanomaa tai sisältöä.” Lassila, *Metsän autuus*, s. 193.

59. Hirschkop, *Linguistic Turns*, s. 18.

om språket med människans sätt att tolka världen och vara i den. I samband med relationen till naturen kan det handla å ena sidan om språkets inverkan på tolkningen av naturen, å andra sidan om att med hjälp av naturen söka efter ett nytt sätt att gestalta. Dessa är också kopplade till varandra: när man vill försvaga språkets makt över människans förbindelse till naturen måste man leta efter alternativa sätt att möta världen. Vid en sådan rädsla för språkets övermakt och för att världen ska bli språk kan naturen erbjuda ett alternativ till att uppleva världen språkligt, något språklöst som väjer för språket:

Tarvitsemme balladin ja kaikki klassilliset tunteet,
kun on jäljiteltävä lintuja ja unta,
tarvitsemme alkuaineiden nimilyhennykset,
kun sade sataa ympärillämme,
kun on päästävä tästä avuttomasta vuosisadasta,
tarvitsemme sadunkertojan kädenliikkeet
ja linnut jotka aina palaavat meistä riippumatta,
kaikki lintujen samanlaiset sukupolvet
ensimmäisiin joilla oli
sanat nokassaan ja nokanliikkeet;
tästä hidasliikkeisestä vuosisadasta
tarvitsemme signaalit jotka eivät unohdu enää,
lintujen äänet ovat ikuisia,
sanat lahjoitetaan lapsille,
tulevat hengitykseksi ja askeliksi.⁶⁰

I denna dikt ur Maila Pylkkönens *Klassilliset tunteet* talar subjektet om ett sätt att "fly detta hjälplösa århundrade" och söker en möjlighet till detta i naturen, i fåglarna som representerar beständighet och utses till de första som kom med orden eller innehade dem. Steget ut i det nya är samtidigt en återgång till det gamla, till något ursprungligt som

60. "Vi behöver balladen och alla klassiska känslor, / när vi har att imitera fåglar och sömn, / vi behöver grundämnenas namnförkortningar, / när regnet regnar runt omkring oss, / när vi har att fly detta hjälplösa århundrade, / behöver vi sagoberättarens handrörelser / och fåglarna som alltid återvänder oberoende av oss, / alla fåglarnas likadana generationer / till de första som hade / orden i sin näbb och näbbbrörelser; / ur detta långsamma århundrade / behöver vi signalerna som inte längre glöms bort, / fåglarnas ljud är eviga, / orden får barnen till skänks, / blir andning och steg." Pylkkönen, *Klassilliset tunteet*, s. 12.

naturen i sin beständighet förverkligar. I kopplingen mellan språket och naturen finns en väg bort från ett århundrade som upplevs som problematiskt. Dikten låter det vara osagt om subjektet menar att allt det som orden ”vi behöver” syftar på är eftersträvansvärt eller om det handlar om att människor har en tendens att i allmänhet ta sin tillflykt till balladen, klassiska känslor, reducerande av naturen till benämningar på grundämnen och fåglarnas levnadssätt som framkallar känslor av beständighet. I det senare fallet kan dikten också ses som en kritisk värdering av människans sätt att uppfatta och bemästra världen. Hur som helst visar dikten på beröringspunkter och spänningar mellan språk, natur och gestaltning av världen samt på behovet att lösgöra sig från det förgångna med hjälp av naturen och språket.

En något senare dikt i samma samling kan läsas som en motröst till dikten ovan: ”Tuulelta en kuule omaa ääntäni. / Horsmat viistäväet maata, / sekasorrossa puut ja puiden lehdet. / Kaikki kukat hujan hajan.”⁶¹ I dikten är människans röst utom hörhåll, naturens kraft täcker den och diktens jag – som inte hör sin egen röst – möter inte längre ordning i naturen, utan träd, löv och blommor i kaos. När rösten som bringar reda i människans upplevelse är dold kan man se världen på ett annat sätt. Även om språket i sig skulle grunda sig på i princip arbiträra överenskommelser kan man ändå använda språket till att sätta ord på, klassificera och definiera för att skapa en känsla av ordning. En liknande spänning mellan slumpmässighet och ordning kan uppkomma också ur naturen: å ena sidan finns gällande naturlagar, å andra sidan kan den omgivande världen verka slumpmässig.

I den kulturella miljön har företeelser, också förnimmelser, egna namn som för sin del bidrar till att definiera vad till exempel en specifik känsla är: vad betyder sorg, vad betyder glädje? Ett sådant begreppsliggörande kan ställa sig mellan människan och känslan, hindra människans och känslans omedelbara förbindelse. I en tredje dikt i Pylkkönens *Klassilliset tunteet* är naturmiljön den plats där omedelbar upplevelse möjliggörs av att språket retirerar: ”Metsään menen, mäntykallioille, soille, / vesien piiriin / silloin kun ei ole muuta kieltä; / metsissä itku on tapahtuma / niin kuin rastaan ääni, / kun vehkan

61. ”Jag hör inte min egen röst för vinden. / Dunörten släpar i marken, / träden och trädens löv ett virrvarr. / Alla blommor huller om buller.” Ibid., s. 18.

kukat puhkeavat, on suruni tapahtuma.”⁶² När det inte finns något språk blir gråten och sorgen en händelse som inte begreppsliiggörs till stel och begränsad betydelse. Gråten lösgör sig från språket och är inte längre något abstrakt, utan konkret och pågående. Detta kan ses som en parallell till idén om att leva en betydelse i von Schoultz dikt ”Anteckningar på en äng” som jag diskuterade ovan.

Att man vill rena naturen från människans sinne och människocentrerat språk kan på detta sätt kopplas till stråvan att frigöra sig från ett tvångsmässigt letande efter (språkliga) betydelser människa och natur emellan: man kan ta emot naturen också icke-språkligt, utan att sätta ord på och ge mening – genom att förnimma, uppleva omgivningen kroppsligt eller genom att bara ta emot sinnesförnimmelser. Då anpassar sig naturen inte efter människan och hennes språk, utan växelverkan sker genom en djup enhet eller sammansmältning. I ”Kambri” (”Kambrium”) ur Eeva-Liisa Manners *Tämä matka* (på svenska Denna färd, 1956) framträder ett alternativ till att vara i världen på ett språkligt sätt. Subjektet beskriver en lång, komplicerad färd under vilken man bland annat lär sig ekorrems och märdens liknelser och språk samt blandar liknelserna med kroppsliga företeelser. Till sist är man vid ändpunkten: ”Saapua viimein / kevyenä, väsyneenä, / ilman sanoja, telttaa ja eläinten myötätuntoa / meren rannalle, nähä ruumiillaan tämä kaikki.”⁶³ När orden gett vika tar kroppsligheten över. Upplevelsen har blivit kroppslig, den är inte språklig och man ser inte djuren som medkännande med människan; människan är bar och oskyddad utan ord, tält och medkänsla. Samtidigt är hon fri att se med sin kropp.

Sammantaget kan man utgående från mitt material se olika lösningar på problem i språket och språket som ett problem i sig självt. En part i diskussionen är perspektivet att ett språkligt uttryck som håller sig till det skönjbara eller stöder sig på ordens ursprungliga betydelse när naturen mest omedelbart. Att ge sig hän åt naturen och

62. ”Till skogen går jag, till tallberget, kärren, / till vattnens krets / då när det inte finns något annat språk; / i skogen är gråten en händelse / så som trastens röst, / när missnens blommor slår ut, är min sorg en händelse”. Ibid., s. 16. Översättning till svenska i Carpelan, *Modern finsk lyrik*, s. 199.

63. ”Slutligen nå / lätt och trött, / utan ord, utan tält och djurens medkänsla / havets strand, med sin kropp skåda allt detta”. Eeva-Liisa Manner, *Tämä matka*, Helsinki: Tammi 1956, s. 20. Översättning till svenska av Bo Carpelan, i *Ny finsk lyrik*, s. 94.

det materiella kan samtidigt framstå som ett sätt att befria sig från språket som ligger mellan människa och miljö. Trots att man i mitt material kan se frustration över människans behov att göra allt betydelsebärande samt en dröm om att befrias från betydelser, framträder också det problematiska i en strikt åtskillnad mellan värld och språk, varande och betydande. Till exempel en dikt ur Rabbe Enckells *Strån över backen* (1957) visar på en oskiljaktig enhet i stället för åtskillnad: "I symbios går tanke över till ting / och ting över till tanke / Alltings rätta natur / är förvandling / och vara och betyda kan ej skiljas åt."⁶⁴ En förändring i syfte att reparera relationerna mellan människa, språk och värld kan alltså riktas mot språket på många sätt, eller också kan den riktas mot människans sätt att möta världen och vara i den. Detta kan innebära antingen en befrielse från att betyda, eller att betydelse och existens blir omöjliga att skilja från varandra.

AVSLUTNING

I denna artikel har jag undersökt hur man på den efterkrigstida modernistiska lyrikens sidor debatterade naturens och språkets inbördes relationer. Sammanhängande med detta är debatt om betydelser och världsuppfattningar. Jag har ställt två av tidens kriser mot varandra: krisen i språket och i människans relation till naturen. På detta sätt har det varit möjligt att analysera den roll naturen fått i diskussioner om litteraturens och språkets riktning och samtidigt också den roll språket har när relationen med naturen hamnar i kris. I efterkrigstida lyrik och debatter är naturen inte sin egen ö, avskild från resonemang om språk och betydelse, utan den positioneras i diskussionens centrum. Just beröringspunkterna mellan naturen och språket förekommer på bred front i mitt material; dessa beröringspunkter är i allmänhet inte teman som går igenom enskilda verk, men när man undersöker periodens lyrik som en helhet framträder de som en stark tematik.

Vad gäller resonemang om samhörighet med naturen i modernistiska dikter handlar det i mitt material inte bara om naturen eller bara om en vilja att få till stånd en förändring i människans relation till den,

64. Rabbe Enckell, *Strån över backen*, Helsingfors: Söderström & Co Förlagsaktiebolag 1957, s. 35.

om en vilja att låta naturens egen röst höras, utan ofta handlar det om (språk)filosofiska resonemang om relationen till naturen. Det gäller samtidigt naturen såväl som människans sätt att uppfatta världen och använda språket. En natur som talar med människans språk, en natur som borde få tala på sitt eget språk och en natur som inte talar blir i mitt material delar av samma spänningsfyllda, mångstämmiga helhet. Det handlar också om en vilja till förändring – inte nödvändigtvis enkom för naturens skull, utan till stor del också för människans skull: för att människan ska möta sin omgivning på ett så äkta och omedelbart sätt som möjligt, för att människan i sitt sinne ska låta naturen vara sådan den är och tala för sig själv. Samtidigt gäller det tal och språk. Relationen mellan människan och naturen framstår ofta som kommunikativ, och uppmärksamheten riktas på missförhållanden i denna kommunikation och på åtgärdande av dem, på hur språk man möter omgivningen med, hur språk man berättar om omgivningen på, hur språk och betydelsekonventioner placerar sig mellan människan och hennes omgivning och i hur hög grad det är önskvärt eller lönt att se naturen som en betydelsebärande aktör.

Även om människan naturligtvis förekommer i modernisternas resonemang om relationen mellan människa och natur är människan ändå inte självklart närvarande, utan man reflekterar över, begrundar och problematiserar kulturens, konventionernas och språkets roll i samhörigheten med naturen. Samtidigt som atmosfären är förändringsinriktad är den också sökande och osäker, den ifrågasätter förändringens riktning och möjligheten till förändring över huvud taget. Redan utsagan ”må naturen tala för sig själv” innehåller ett människocentrerat antagande om naturens förmåga eller vilja att tala. Som en motröst till detta kan man se såväl diktpassager där naturen renas från tal, språk och betydelseskapande, som passager där man betonar att människan inte kan bli fri från sig själv, utan är tvungen att nöja sig med att höra naturen tala med människans egen röst. Förändringskravet i sig innebär inte heller att det går att genomföra förändring bara för att man beslutar sig för det, utan hos modernisterna verkar kraven på förändring ofta utgöra en grund för mångstämmiga reflektioner. Kravet på förändring fungerar därmed som kraften bakom en dynamisk rörelse.

Relationerna mellan människa, språk och natur är mångsidiga i dikterna jag undersökt. I materialet finns en kontrapunktisk spän-

ning mellan dels människan och naturen i ett motsatsförhållande, dels människans och naturens sammansmältning. Å ena sidan ser människan upp till den idealiska naturen, å andra sidan är hon en del av naturen eller strävar efter att suddas ut gränserna mellan sig själv och naturen. Detta sammanväxande sker delvis genom språket: genom samstämmighet i språk, lyssnande och talande eller gemensam vokabulär. I sin föredömlighet, idealitet och sin renhet som upplevs som ursprunglighet blir naturen ofta en motvikt till den fördärvade och vilseledda människan, till ett mänskligt språk som vältrar sig i problem och människans konventionaliserade sätt att uppfatta betydelser och världen. På detta sätt representerar naturen ett naturligt, organiskt sätt att uppleva, och att integrera naturen i såväl språket som i människans sätt att leva, verka och uppleva i allmänhet blir ett alternativ till ett konventionellt sätt att vara och leva i världen.

En väg till ett nytt sätt att uppleva går genom en förflyttning från det abstrakta till det konkreta, från det språkliga till det materiella. Därmed finns det i mitt material dels ett noga övervägt förnufts språk som kontrollerar ordens betydelser exakt, dels en övergång från förnufts språk till känslans språk eller till ett språk och en upplevelse som är materiella och kroppsliga. I Nummis dikt "Mykkä" byggde jagets uttryckssätt inte på det traditionella språkets söndervittrande ord, utan på konkreta naturelement, dött gräs, regn, vind, grenar och sten. När språket inte verkar motsvara upplevelsen är man tvungen att hitta ett annat förhållningssätt. Detta kan man hitta i naturens språk, som i Nummis dikt, eller som i Eeva-Liisa Manners "Kambri" i en kroppslig upplevelse av världen. Språket och upplevelsen övergår då från det abstrakta till det konkreta och materiella, eller till känsla: de blir något man kan förnimma och känna, och samtidigt observera.

När naturen positioneras som producent av eller härskare över språk i dikterna kan den inta också konstens område, som en av poesins byggstenar. Naturen kan å ena sidan estetiseras till något som liknar ett konstverk eller rent av bli ett konstverk, men den kan å andra sidan också producera en modell för det språkliga uttrycket eller komma till undsättning när välbekanta uttrycksmedel inte är till gagn för den som ska uttrycka något. Samtidigt kopplar språket samman människan med naturen, och diktens jag eller den som upplever eller tilltalas, någon som kämpar med distansering från naturen, kan

få en upplevelse av återvändo till en enhet med naturen. När naturen står modell för språket eller ersätter det utmanas också en modell där språket definierar världens gränser och upplevelsen av verkligheten för människan. Naturen nöjer sig alltså inte med att tala för sig själv på det sätt som Enckell önskade, utan i stället får naturen tala också för människan. Rörelsen går mot en tanke om att människan med sitt språk, sina konventioner och sina onaturligheter skjuts åt sidan i problemlösningens namn.

I beröringspunkterna mellan naturen och språket förekommer också drag som är typiska för modernismen, reflektion och dryftande av olika synvinklar. Modernismens ständiga ifrågasättande och reflektion fokuserar frågan om huruvida språket för människan och naturen närmare varandra eller om den ökar avståndet dem emellan – och hurdant språket borde vara för att människa och natur ska kunna mötas så direkt som möjligt eller smälta samman till en helhet. På samma sätt aktualiseras frågan om man genom språket håller på att förbättra människans relation till naturen och sätten att tolka och bringa världen betydelse eller om det handlar om att förnya språket med hjälp av naturen. Också i de fall då riktningen i mitt material är en frigörelse från gammalt språk i syfte att reparera människans relation till naturen kan man gå vidare i olika riktningar: man kan förändra språket och på så sätt ingripa i människans sätt att uppfatta världen, sträva efter att frigöra sig från språket och röra sig mot det materiella och kroppsliga eller göra språket till något som likt naturen kan förnimmas. När problemet visar sig vara människan som språklig varelse är man fortfarande tvungen att överväga om man ska sträva efter att befria naturen från de betydelser människan tillskrivit den eller helt och hållet avlägsna människan från förhållandet mellan människa och natur. Slutligen kan man drivas till att konstatera att människan inte blir kvitt sig själv, och då är alternativet en medveten förståelse av människans roll. Alla dessa lösningar och ofta också kritiskt reflekterande över dem förekommer i den efterkrigstida modernistiska lyriken och producerar en mångstämmig, diskuterande helhet där naturen och språket binds samman genom många slags beröringspunkter.

Översättning till svenska: Hanna Lahdenperä